

Людмила Студьонова

МИХАЙЛО ЖИРОХОВ ЯК ФЕНОМЕН БОРОТЬБИ З «МІФАМИ», АБО ІНДИКАТОР ПЕВНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАСТРОЇВ

DOI: 10.5281/zenodo.5082843

© Л. Студьонова, 2021. СС BY 4.0

Михайло Олександрович Жирохов – більше відомий в Росії фахівець з історії армій, авіації, різноманітної військової техніки різних країн, військових конфліктів на пострадянському просторі. Його книги друкували в Москві й Санкт-Петербурзі, статті публікували на сторінках журналів російською, англійською, іспанською, румунською та іншими мовами. Після переїзду до Чернігова з Донецька він змінив свою сферу наукових інтересів і почав розвінчувати радянські міфи про партизанський рух на Чернігівщині, за його ж словами, «з документами в руках», тобто взяв на себе, так би мовити, роль судді для винесення сучасного справедливого вироку.

Так, під пильне око М. Жирохова потрапив Іван Михайлович Бовкун – Герой Радянського Союзу, колишній командир партизанського загону «За Батьківщину». У 2020 р. вийшла книга М. Жирохова з претензійною назвою «Іван Бовкун: кривавий шлях “народного месника”». Автор почав з біографії свого героя, який народився в Краснодарському краї, і дійшов висновку, що він не міг бути українцем, оскільки в офіційних джерелах національність Бовкуна «вказана виключно як “росіянин”». Чи так насправді? Наприклад, на сайті «Герои страны» читаємо (мовою оригіналу): «Родился 20 февраля 1908 года в станице Старокорсунская ныне Донского района Краснодарского края в крестьянской семье. Украинец». На думку М. Жирохова, за те, що І. Бовкун так і не опанував українську мову, уважати його українцем не можна. На нашу думку, цей висновок не є переконливим, оскільки Михайло Олександрович не обтяжив себе знаннями, що Краснодарський край, хоча й виник у 1937 р. й ніколи не входив до складу України, але більшість населення регіону становили етнічні українці. У другій половині 1890-х рр. на національних околицях Росії розгорнувся потужний національно-визвольний рух, який надавав велике значення проблемі мови, на Кубані виникли й діяли осередки Револьюційної української партії, товариства «Просвіта», друкували книжки українською мовою. Проте у грудні 1932 р. партійними органами було ухвалено рішення про скасування українізації на Північному Кавказі й заборону української мови та, фактично, української культури в цілому. Звідки знати М. Жирохову, якою мовою спілкувався І. Бовкун в українському партизанському середовищі?

Після здобуття військової освіти й досвіду армійської служби І. Бовкун зустрів початок війни як капітан, командир батальйону 19-го мотострілецького полку 19-ї танкової дивізії 22-го механізованого корпусу 5-ї армії. Не обтяжуючи себе аналізом ситуації, яка склалася на той період, М. Жирохов підвів свого читача до моменту, коли І. Бовкун раптом пропав безвісти у районі волинського містечка Олика, але не пояснив, як це сталося. На той час 19-та танкова дивізія дійсно перебувала на Волині. Історик Руслана Гончарук у статті «Олика в роки

Великої Вітчизняної війни» (збірник наукових праць «Волинь і волиняни у Другій світовій війні», 2012) зазначає, що з початком війни селище Олика Ківерцівського району Волинської області стало ареною бойових дій, які тривали впродовж п'яти днів. З 24 до 26 червня 1941 р. містечко опинилося в епіцентрі великої танкової битви на плацдармі Луцьк – Броди – Рівне – Дубно. 27 червня 1941 р. Олику, заповнену великою кількістю танків, що відходили з Личан, кілька годин бомбардувала німецька авіація. За словами дослідниці, полки 19-ї танкової дивізії 4 липня зосередилися на схід від Олики, Клевая, Цумані, аби разом з іншими частинами завдати удару в напрямку Дубна. Але німці великими силами зірвали цей задум. Отож, попри всі намагання радянського командування, Олика перейшла під контроль німецьких військ. Радянські війська відступали з великими втратами, опинялися в оточенні або в полоні.

Відносно І. Бовкуна на сайті «Пам'ять народу» в розділі «Донесення про безповоротні втрати» є два варіанти інформації з покликанням на Центральний архів Міністерства оборони СРСР, що суперечать самі собі. У першому зазначають дату вибуття капітана І. Бовкуна – 27 липня 1941 р. – у зв'язку з його загибеллю. Згідно з іншою версією, він пропав безвісти 2 липня 1941 р. в районі м. Олика. 12 жовтня 1942 р. на адресу Ферганського військкомату Узбецької РСР надіслали витяг з наказу про виключення 27 липня 1941 р. зі списку особового складу капітана Бовкуна Івана Михайловича для повідомлення дружині Анні Микитівні Бовкун, яка мешкала у Фергані по вулиці Інтернаціональній, 37.

Якраз 27 липня 22-й механізований корпус 5-ї армії, до складу якого входила 19-та танкова дивізія та полк, де служив капітан І. Бовкун, спільно з іншими військовими частинами пробився до центру м. Малина Житомирської області, однак повністю очистити місто від німців їм не вдалося. З серпня 22-й МК брав участь у боях на території Чернігівщині. 19-та і 41-ша танкові дивізії одержали наказ виступити з району Жидиничі в напрямку с. Окуниново Козелецького району, аби знищити міст. За даними істориків, 25 серпня 19-та танкова дивізія розпочала наступ з населених пунктів Старий Глибів, Косачівка, Новокарпилівська Рудня в напрямку Окуниново, Стару Карпилівську Гуту і Короп. У результаті 111-та піхотна та 11-та танкова дивізії противника зазнали значних втрат. 28 серпня частини 22-го МК вийшли безпосередньо до Окунинова, оточили цей пункт з чотирьох сторін. 19-та танкова дивізія вийшла на рубіж Карпилівська Гута. Передислокацію своїх військ здійснили й німці. 22-й МК не виходив з боїв, намагався ліквідувати Окунинівський плацдарм противника. Але цього не вдалося здійснити, попри невелике просування до населеного пункту. Німецькі війська мали неабияку підтримку авіації та артилерії, яка вела вогонь з правого берега Десни та утримувала передмостове укріплення. 30 серпня 1941 р. 22-й МК вийшов із підпорядкування 5-ї армії генерала Потапова і увійшов до складу 37-ї армії генерала Власова. У складі 19-ї танкової дивізії залишився лише один танк, а тому 6 вересня 1941 р. її розформували.

Ці події дають підставу висунути версію, що І. Бовкун, який не пропав безвісти, міг потрапити в оточення десь у Козелецькому районі та «відразу й раптом» з'явитися в Ніжині. Про те, що відбувалося з ним у цьому місті, добре відомо з його спогадів «Солдати другого фронту» і «Подвиг під псевдонімом» та книг Олександра Бурчака «Своїх героїв потрібно знати» про Якова Батюка, Григорія та Олександра Самойленків, «Ніжин – європейське місто» та інших публікацій.

Ось тут ми підходимо до головного. Одягнений у тогу «судді», М. Жирохов звинуватив І. Бовкуна у вбивстві Михайла Стратілата й кількох ні в чому не винних партизанів, за що отримав малий тюремний строк – всього п'ять років.

Ніжинський історик Віктор Ємельянов багато років досліджував долі цих двох особистостей. Ось що йому вдалося встановити. Михайло Іванович Стратілат був секретарем райкому партії та командиром Носівського партизанського загону, із яким І. Бовкун встановив зв'язок за сприяння ніжинських підпільників. На кінець 1941 р. становище в загоні було дійсно катастрофічним. У своєму звіті

в ЦК ВКП(б) М. Стратілат писав про план обкому партії, згідно з яким він мав створити одинадцять підпільних організацій. У телефонній розмові він запитав секретаря обкому, хто повинен перебувати в підпіллі – місцеві, чи нові люди, яких ніхто не знає, на що йому відповіли, що місцеві. Секретар Носівського райкому почав виконувати цей наказ, але потрібних людей підібрати не вдалося. У звіті М. Стратілат визнав: «Треба сказати, що більшість із цих товаришів після приходу німців, на мій сором, втекли» і назвав імена секретарів райкомів і парткомів підприємств¹. Михайлові Івановичу вдалося вивести до лісу 200 людей, але з початком окупації їх залишилося не більше 60. Невеликий загін постійно відчував удари поліції. У розпал зими 1942 р. М. Стратілат змушений був відправити партизанів по домівках до початку весни. Але нічого не змінилося з настанням довгоочікуваних весняних днів. Командирові вдалося зібрати всього 50 людей, якими, після невдалих сутичок з поліцією, оволоділа апатія. У цей важкий період у житті Носівського загону з'явився І. Бовкун – професійний військовий. Відтак він став командиром, а М. Стратілат – комісаром загону².

Стосунки між цими двома діячами відразу ж стали напруженими. І. Бовкуна не влаштовувала відсутність дисципліни і бездіяльність загону, нерішучість М. Стратілата. Він почав проявляти суворість, навіть у чомусь жорсткість. Ці риси характеру І. Бовкуна описав у щоденнику командир партизанського з'єднання Воронежського фронту капітан Михайло Шукаєв, який у серпні 1943 р. зі своїми людьми був десантований у район дислокації партизанського загону «За Батьківщину» І. Бовкуна. Прочитаємо деякі рядки цього документа: «27 августа 1943 г. Бильские леса. В 15 км. западнее станции Нежин, Черниговской области ... Сейчас перед нами стоит весьма большая задача – это увеличит численный состав отрядов, вооружит его и немедленно приступит к боевым действиям. Трудности состоят в том, что сброшенный груз – вооружение с Большой земли – нахально забрал п[артизанский] отряд “За Родину” (ком[андир] – Бовкун). 28–29 августа 1943 г. Выехали за 1–1,5 км от п[артизанского] отряда “За Родину” и расположились своим лагерем в этих же лесах, начиная самостоятельную жизнь. Ведем переговоры с п[артизанским] отрядом “За Родину” о возврате нам нашего вооружения. Этот твердолобый ком[андир] отряда Бовкун на полученное им приказание члена Военсовета тов. Хрущева о немедленном возврате незаконно взятого у нас вооружения никак не реагировал. 1–2 сентября 1943 г. Договорился с п[артизанским] отрядом “За Родину”, который за взятое вооружение, сброшенное с Большой земли, дает 150 человек партизан с оружием, хотя и не того качества оружие, но иного выхода нет. Сейчас идет таким образом пополнение в наших отрядах»³. Виходить, що І. Бовкун, як міг, опікувався своїм загonom і своїми людьми.

З'єднання «За Батьківщину» діяло на території Носівського, Ніжинського, Бобровицького районів. Партизани встановили зв'язки з Бобровицьким підпіллям, активною учасницею якого була майбутня українська журналістка Павлина Березовська. Її ім'я згадано тому, що вона в своїй книзі «Двічі страчені – двічі живі» розповіла про Порфирія Федоровича Кіхтенка, якого, уже в ролі адвоката, захищає М. Жирохов.

П. Березовська пише, що Ф. Кіхтенко був відомим і мало не єдиним орденоносцем громадянської війни в Бобровиці. Коли прийшли німці, П. Кіхтенко відразу пішов до лісу. До кінця 1941 р. він був партизаном-одинаком і почувався в лісі наче загнаний вовк і, за деякими версіями, навіть думав про самогубство. Тому не міг П. Кіхтенко виконувати будь-яку керівну роль⁴. У групі І. Бовкуна з

¹ Смельянов В. Украдена слава. *Сіверянський літопис*. 1995. № 1. С. 15–16.

² Там само. С. 17.

³ Шукаєв М. І. Дневник (27 августа 1943 г. – 23 апреля 1944 г.). *Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941–1944*. Москва, 2010. URL: <http://militera.lib.ru>.

⁴ Березовська П., Дяченко Н. Двічі страчені – вічно живі: Історико-документальна повість. Київ, 2006. С. 212.

часом він став комісаром. На думку М. Жирохова, П. Кіхтенко восени 1942 р. не брав участі в розстрілі Бабича і Брусиловця, які відмовилися об'єднуватися з І. Бовкуном. Але це зробив саме він. Конфлікт полягав у тому, що Бабич і Брусиловець зі своїми людьми відсиджувалися у Бобровицьких лісах, мали зброю, активних дій не розпочинали, чекали вказівок від О. Федорова, а їх все не було. У «вільний час» партизани реквізували продукти в селян. Тому І. Бовкун і група товаришів, серед яких був і П. Кіхтенко, винесли їм смертний вирок. Феномен П. Кіхтенка заслуговує окремої розмови, оскільки він з якихось причин, після арешту в 1946 р. І. Бовкуна, незабаром застрелився. А з приводу розстрілу Бабича і Брусиловця скажемо, що це схоже на правду, адже подібні історії були і в інших загонах.

Як приклад, наведемо кілька записів із щоденника М. Попудренка: від 6 грудня 1941 р.: «Эту сволочь сам лично с одного удара зарубил саблей. Сам не знал, что могу так рубить»; від 13 січня 1942 р.: «Целый вечер дрались А. Ф. [Федоров], Логвинович, Васюк и Федя. Били В. Л. [Капанова]. Вообще, у нас принято разъяняют кулаком и палкой»; від 31 січня 1942 р.: «“Партизана” Гончарова расстреляли, как вора, крал сапоги, хлеб и другие] вещи. Два раза ушел с поста, пытался ударить с отряда»; від 5 лютого 1942 р.: «Есть в отряде сволочи, еще не всех перестреляли»⁵.

Подібні факти відтворені у щоденнику Григорія Балицького, спогадах інших партизанів і в збірнику документів «Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизученные страницы истории», виданої в Києві у 2006 р. Війна відкриває всі шляхи для пролиття чужої крові, навіть серед своїх, досить перейти межу. Варто звернути увагу на слова М. Попудренка про шаблю, якою він зарубав людину: «Сам не знал, что могу так рубить». Ф. Достоевський в романі «Брати Карамазови» висловив слушну думку: «Справді, говорять іноді про “звірячу” жорстокість людини, але це страшенно несправедливо й образливо для звірів: звір ніколи не може бути такий жорстокий, як людина, так артистично, так художньо жорстокий». Додамо – особливо під час війни.

Проте за такі вчинки не був засуджений жоден партизанський ватажок. Чомусь поніс покарання один І. Бовкун. Його звинуватили також у розстрілі комісара з'єднання М. Стратілата. А насправді той просто зник, так би мовити, дивним чином розчинився. Існують різночитання в тому, коли М. Стратілат вилетів з іншими партизанськими керівниками до Москви. М. Жирохов називає 10 серпня 1943 р., тобто день, коли «на партизанський аеродром між с. Зруб та Кукшин приземлився літак радянської військово-транспортної авіації, на якому комісар загону “За Батьківщину” Михайло Стратілат вилітає зі звітом до Москви, де таємничо зникає». На цьому можна було б і зупинитися, адже за свіжими слідами слідство зайшло в глухий кут. Але М. Жирохов розглядає кілька версій того, що сталося. До душі йому припала та, згідно з якою вбивцею є саме І. Бовкун, оскільки книжка має підзаголовок «Кривавий шлях “народного месника”», хоча слідчі в 1946 р. допитували партизанського командира без запитань про зникнення комісара. Важко уявити собі, що І. Бовкун був бовдуром, який убив свого комісара на шляху до Москви або після повернення звідти.

М. Жирохов пише: про вбивство М. Стратілата говорила після війни у своїх свідченнях в МДБ кур'єр Ніжинської резидентури № 10 «Зондерштаб-Р» Людмила Кузьменко, але винних не називала. Якщо розвивати цю тезу далі, то ми вийдемо на фальшивий партизанський загін на Добрянщині, створений обласною резидентурою української філії «Зондерштабу-Р», штаб якої з жовтня 1942

⁵ Ці рядки щоденника М. Попудренка цитуються мовою оригіналу, саме так, як були написані насправді. У його «Щоденнику», виданому в 1949 р., записи публікуються з купюрами в перекладі українською мовою. «Незручно» було обнародувати правду. Повну версію див.: Попудренко Н. Дневник (23 августа 1941 г. – 19 января 1943 г.). *Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941–1944*. Москва, 2010. URL: <http://militera.lib.ru>.

до вересня 1943 рр. спочатку дислокувався в Чернігові, а потім – у Ніжині. Фальшиві партизани, заарештовані у вересні 1943 р., на допиті в Чернігівському УНКВС показали, що отримали завдання зібрати інформацію про загін Ю. Збанацького, який після важкого бою у травні 1943 р. не розпався і продовжував діяти. Виконуючи наказ, вони вийшли на кінний партизанський загін «За Батьківщину» у кількості 350 осіб, озброєних автоматами, що прибули з лісів Носівського району. Розвідники з фальшивого партизанського загону встановили, що партизани перейшли Десну і прибули на Остерщину. Вони прийшли на квартиру агента в Острі й передали йому цю інформацію. Оскільки Добрянський фальшивий партизанський загін був створений для ведення агентурної розвідки та компротетації й знищення радянських партизанів, можна уявити подальші події в з'єднанні «За Батьківщину», які стали причиною загибелі М. Стратілата.

М. Жирохов чомусь «не помітив» такі слова Валентина Федоровича Старостіна, хоча на його книгу спогадів покликався двічі: «Щоб відновити документи про свою партизанську діяльність, я, на шляху у відпустку, заїхав до Києва. Документи отримав і мав тривалу бесіду з комісаром партизанського з'єднання О. Ф. Федорова Героєм Радянського Союзу Володимиром Миколайовичем Дружиніним, котрий виконував обов'язки голови Комісії у справах колишніх партизанів. Володимир Миколайович розповів мені продовження історії з вбивством М. І. Стратілата. Уже після закінчення війни знайшлася людина, яка по злобі написала донос в КДБ про те, що Стратілат М. І. був убитий в Москві, загинув пізніше в боях ад'ютантом, якому це нібито наказав зробити М. І. Бовкун, щоб бути одноосібним командиром з'єднання “За Батьківщину” – без партійної опіки. Звинувачення в ті часи страшне – підняв руку на партійне керівництво. Згадали, що капітан Бовкун М. І. – оточенець, за наказом № 270 від серпня 1941 року підлягає покаранню, як зрадник Батьківщини. Відібрали зірку Героя, ордена і заслали на каторгу в ГУЛАГ. Ось що бувало в ті часи навіть з Героями, що покрили себе славою в боях за Батьківщину! А що вже говорити про інших воїнів, які побували в полоні? Ось так наклеп негідника привів до великої трагедії Героя»⁶.

Упадає у вічі ненависть до І. Бовкуна, яку проявляє М. Жирохов, наче ця людина – його особистий ворог. Не подобається йому винесений лише на основі гори анонімок без слідчих дій вирок цій людині – 5 років таборів (з 1946 до 1950), бо занадто м'який, та надана І. Бовкуну амністія, повернення йому звання Героя Радянського Союзу й усіх нагород.

За рік після виходу книги І. Бовкуна «Солдати другого фронту» в червні 1958 р. Управління КДБ по Чернігівській області знову склало довідку про його злочини під час війни. І. Бовкуна виключили з партії та заборонили його книгу. Публікували відгуки колишніх партизанських командирів Федора Короткова та Василя Яременка. Не залишився осторонь і О. Федоров. Відтак книгу заборонили, а в Чернігівській ОУНБ імені В. Г. Короленка вона перебувала у спеціальному книгосховищі під замком. З набуттям Україною Незалежності книга стала доступною всім читачам.

Сучасний історик, кандидат історичних наук Володимир Гінда вважає, що брехню в попередніх мемуарах командирів радянських партизанських загонів викривали їхні колишні підлеглі. Шукачів правди оголошували наклепниками. З цього приводу він писав: «Колишній керівник Чернігівського партизанського загону “За Батьківщину” Іван Бовкун під час “хрущовської відлиги” видав мемуари “Солдати другого фронту”. У них багато чого не збіглося з тим, що написав Федоров у своїх спогадах. Бовкун розповів про справжніх організаторів підпілля в трьох районах Чернігівщини – Новобасанському, Бобровицькому і Згурівсько-

⁶ Старостин В. Ф. Партизанское движение на Черниговщине От солдата до генерала: Воспоминания о войне. Москва, 2008. Т. 10. С. 502–503. В. Ф. Старостин (20.07.1921) – колишній кулеметник БАО 5-ї армії Південно-Західного фронту, оточенець, в'язень німецьких таборів у Лубнах, Чернігові, Ніжині, розвідник з'єднання «За Батьківщину». Після війни – авіаконструктор.

му – й заперечив, що тут існував підпільний обком партії на чолі з Федоровим. Книжку Бовкуна заборонили, а його виключили з партії як “наклепника”. Партійному керівництву – і в Києві, і в Москві – був потрібен міф про “легендарних ватажків” партизанського руху в Україні. Тим більше, що під час війни першим секретарем ЦК КП(б)У був Микита Хрущов»⁷.

Криміналісти, що розслідували злочин, ставили питання: який був мотив у фігуранта справи й кому це вигідно. Розсудливому читачеві книги М. Жирохова також важливо знати, з якою метою він відродив призабутий з 1960-х рр. наклеп на І. Бовкуна. Яка «добра» людина порадила йому це зробити? Виявляється, за його словами у Facebook від 30 липня 2020 р., для збудження деяких горе-патріотів загиблого СРСР, які звинуватять його в паплюженні пам’яті героїв Великої Вітчизняної війни. Так він, вірогідно, намагається набути собі авторитет серед деяких огульних критиків партизанського руху в Україні. «А історія ну дуже цікава, – написав М. Жирохов, – і там є місце всьому – від майже 5 років проведених у внутрішній тюрмі на Лубянці за розстріл своїх бойових побратимів в 1942 році до святкування вже в “декомунізованій” Україні в 2018 році 110-річчя від дня народження практично на державному рівні». Навіть і тут наявне перекручування факту, адже відзначення цієї дати відбулося у Ніжині на міському рівні.

Проживав Іван Михайлович Бовкун у Львові, де, між іншим, видали його книгу «Солдати другого фронту». Він похований на території музею-заповідника «Личаківський цвинтар», де покоїться прах інших Героїв Радянського Союзу. Якщо М. Жирохов вважає, що розвінчав ще один міф, то помиляється. Він не зумів опротестувати факт командування І. Бовкуном партизанським з’єднанням «За Батьківщину», звання Героя Радянського Союзу, а головне – довести, що саме І. Бовкун – убивця М. Стратілата. А книги І. Бовкуна стануть у пригоді наступним поколінням істориків.

Ці слова належать Олександрові Довженку: «У партизанських загонах був різний люд, в тому числі і нікчемний. Але вистачало там і справжніх героїв – людей з великої літери, які щиро виконували свою роботу, – знищували ворога, який прийшов на їх землю». Пам’ятаймо про це.

Дата подання: 5 травня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 7 травня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Студьонова, Л. Михайло Жирохов як феномен боротьби з «міфами», або Індикатор певних політичних настроїв (рецензія). *Сіверянський літопис*. 2021. № 3. С. 171–176. DOI: 10.5281/zenodo.5082843.

Цитування за стандартом APA

Studonova, L. Mykhailo Zhyrokhov yak fenomen borotby z «mifamy», abo Indykator pevnnykh politychnykh nastroyiv (retsenziia) [Studonova, L. Mikhail Zhirokhov as a phenomenon of struggle against "myths", or the Indicator of certain political moods (review)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 171–176. DOI: 10.5281/zenodo.5082843.

⁷ Гінда В. «Немає гарантій, що він до складу Рівненського підпілля не введе Гітлера» *Країна*. 2011. № 43. С. 54–57: фото. URL: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_nemaye-garantij-scho-vin-do-skladu-rivnenskogo-pidpillya-ne-vvede-gitlera/409245.